

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Аспірантура та ад'юнктура

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

З навчальної дисципліни
ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

обов'язкових компонент
освітньої програми третього (PhD) рівня вищої освіти

053 Психологія (юридична психологія)

За темою 1:
Теоретико-методологічна парадигма юридичної психології.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Завідувачка кафедри психології та соціології ХНУВС, доктор психологічних наук, професор Євдокімова О.О.

Рецензенти:

1. Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов
2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор Наталія Мілорадова.

Теоретико-методологічна парадигма юридичної психології.

План лекції:

1. Специфіка предмета юридичної психології. Цілі і завдання, які вирішуються юридичною психологією.
2. Еволюція концептуальних основ і принципів пізнання в юридичній психології. Зв'язок юридичної психології з природничими концепціями пізнання.
3. Юридична психологія в системі наукових галузей знання. Соціокультурні та гуманітарні джерела пізнання в юридичній психології.
4. Юридична психологія як особлива сфера перетину інтересів психології та права. Тематична інтеграція міждисциплінарних зв'язків юридичної психології. Перспективні напрямки розвитку теоретико-методологічних основ юридичної психології

Література

Базова

- 1 Юридична психологія: підручник /за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
2. Юридична психологія : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с
2. Методичні рекомендації з курсу «Юридична психологія» / Л. П. Журавльова, Т. Ю. Кулаковський, О. Г. Кулаковська, О. Г. Шмиглюк Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 57 с.

Допоміжна

1. Костицький М. В. Про об'єкт і предмет юридичної психології / М. В. Костицький // Юридична психологія та педагогіка. – 2008. – № 2 (4). – С. 3–19.
2. Костицький М. В. Завдання юридичної психології / М. В. Костицький // Юридична психологія та педагогіка. – 2008. – № 1 (3). – С. 3–21.
3. Костицький М. В. Філософські та наукознавчі проблеми юриспруденції (як науково-практичного комплексу) та окремих галузей юридичної науки / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2013. – № 1–2 (5–6). – С. 3–10
4. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*, № 1, 2013. С. 3-11
5. Bartol C. R., Bartol A. M. *Introduction to forensic psychology: Research and application* (5th ed.). Sage Publications, Inc., 2018. 688p.
6. Davies G., Lloyd-Bostock S., McMurrin M., Wilson, C. *Psychology, law, and criminal justice: International developments in research and practice*. Walter De Gruyter, 1995. 604p.
7. DeLisi M., Conis P. *Violent Offenders: Theory, Research, Policy, and Practice*. Jones & Bartlett Publishers, 2011. 374p.
8. DeLisi, M. *Career Criminals in Society*. SAGE Publications, 2015. 208p.
9. Foley L. A. *A psychological view of the legal system*. Dubuque, IA: William C. Brown, 1993. 384p.

Текст лекції

1. **Специфіка предмета юридичної психології. Цілі і завдання, які вирішуються юридичною психологією.** Тенденцією сучасності є використання психологічних знань для вирішення прикладних проблем різних напрямів людської діяльності, у тому числі й юридичної. Нині теорія і практика потребує психологічного аналізу значної кількості складних феноменів, що впливають на життєдіяльність людини, визначаючи її місце у суспільстві і, зокрема, соціально корисну чи антисоціальну спрямованість поведінки, дотримання чи порушення правових норм тощо. Саме ця обставина зумовила відокремлення специфічної галузі наукового знання, що вивчає закономірності людської психіки у сфері дії права. Інтеграція юриспруденції та психології сприяла становленню нової науки – юридичної психології, спрямованої на науково-практичне забезпечення завдань правотворчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності.

Юридична психологія – самостійна галузь знання, що знаходиться на межі психології та юриспруденції. Вона вивчає психологічні явища, пов'язані з правом, його виникненням і застосуванням у цілісній системі “людина – суспільство – право”. В центрі її уваги – психологічні аспекти свідомості, особистості та поведінки у сфері права, оскільки саме право – результат людської діяльності, звернений, передусім, до особистості. Особистість – безпосередній учасник реально існуючих суспільних відносин (економічних, виробничих, службових тощо); вона стає стороною правових відносин у всій їх багатоманітності (кримінальних, цивільних та ін.) у зв'язку чи з приводу фактів, що набувають конкретного юридичного значення.

Інтеграція між юриспруденцією та психологією відбувається на трьох рівнях: 1) безпосереднє застосування психологічних знань фахівцями-психологами (експертами, спеціалістами або консультантами) в кримінальному, цивільному, адміністративному процесі або на стадії виконання покарання чи реалізації інших заходів правового впливу; 2) використання психологічних знань фахівцями-юристами (в оперативно-розшуковій та процесуальній діяльності, перевихованні правопорушників і ресоціалізації засуджених тощо); 3) синтез психологічних та юридичних знань у новій галузі знання – юридичній психології (уточнення та удосконалення юридичних понять та інститутів, зокрема, вина, осудність, мотив, мета тощо). Юридична психологія є наукою водночас і психологічною, і юридичною, а її виникнення стимулює розвиток і вдосконалення як психологічного, так і юридичного знання.

Отже, юридична психологія — науково-практична дисципліна, що вивчає

факти, закономірності і механізми людської психіки у сфері правових відносин і правової поведінки та розробляє рекомендації щодо підвищення ефективності правотворчої, правоохоронної і правозастосовної діяльності.

Виходячи з двоєдиного характеру юридичної психології, вона включається в систему як психологічних, так і юридичних наук водночас. Цілісна побудова психологічної науки та безперервний її розвиток із подальшим утворенням нових галузей призводить і до розвитку юридичної психології. При цьому зв'язки юридичної психології з певними галузями є досить чіткими, з іншими – тільки окреслюються. Загалом можна вважати, що юридична психологія як елемент цілісної системи психологічної науки більшою або меншою мірою пов'язана та взаємодіє з усіма її елементами.

Об'єктом юридичної психології є особистість як свідомий індивід, що має певний соціальний статус і виконує конкретні соціальні функції в системі “людина – суспільство – право”.

Предмет юридичної психології – психологічні особливості правового опосередкування поведінки особистості (групи) у сфері правової дійсності.

Основні категорії юридичної психології є похідними від категорій психологічної науки: свідомість, особистість, діяльність.

Свідомість – вищий рівень психічного відображення дійсності і саморегуляції, притаманний людині як суспільно-історичній істоті, що характеризується наступними ознаками: 1) здатність до оволодіння сукупністю знань, узагальненим досвідом людства; 2) наявність самосвідомості, виділення себе з оточуючого світу, розуміння своїх фізичних і психічних властивостей; 3) здатність до цілепокладання, розуміння мети своєї діяльності. У межах правового опосередкування поведінки особистості категорія “свідомість” представлена “правосвідомістю” як здатністю засвоювати правові знання, визначати своє ставлення до правових норм (категорій, інститутів) та поводитися відповідно до їх вимог.

Особистість – активний носій свідомості, який має індивідуально-типову структуру психологічних властивостей, вибірково ставиться до оточуючої дійсності та виконує певні соціальні ролі, що визначаються включеністю у суспільні відносини та спільну діяльність. Ознаками особистості є активність, наявність певної структури, системи особистісних відносин та рольової поведінки. Основними категоріями юридичної психології у цій площині слід вважати “особистість злочинця” та “особистість юриста”.

Діяльність – вища, притаманна лише людині форма активності, у процесі

якої досягається усвідомлена мета, пов'язана з задоволенням певної потреби та детермінована відповідним мотивом (сукупністю мотивів). Відповідно, юридична психологія вивчає психологічні аспекти “злочинної діяльності” та “юридичної (правотворчої, правоохоронної, правозастосовчої тощо) діяльності”.

Завдання юридичної психології. Юридична психологія як наука ставить перед собою певні завдання, що забезпечують розвиток наукових концепцій і розробку рекомендацій із найбільш ефективного здійснення правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності. До них належать:

- 1) вивчення психології особистості юриста (слідчого, прокурора, судді, адвоката й ін.) і його діяльності, психологічних особливостей юридичної процедури;
- 2) розгляд психологічної ефективності дії норм права, правотворчого процесу;
- 3) дослідження психологічної структури злочину й особи правопорушника, формування антисоціальної настанови і методів попереджувальної діяльності;
- 4) вивчення шляхів формування психічної діяльності учасників судочинства з метою найбільш оптимального виконання завдань правосуддя;
- 5) розгляд психологічних основ проведення окремих процесуальних дій з метою найефективнішого здійснення пізнавальної діяльності та її організації;
- 6) дослідження психологічних закономірностей пенітенціарної діяльності з метою розробки системи заходів, що сприяють корекції поведінки засуджених;
- 7) створення рекомендацій щодо навчання і виховання працівників правозастосовчих органів, спрямованих на формування професійно необхідних якостей;
- 8) розробка практичних рекомендацій для юристів щодо здійснення правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної функцій;
- 9) забезпечення правозастосовчої практики психологічним знанням, розробка методик психологічної діагностики й судово-психологічної експертизи;
- 10) аналіз психологічних характеристик правового виховання громадян з метою розробки методів профілактичної діяльності щодо окремих осіб і груп населення. Виконання цих завдань покликане сприяти подальшому удосконаленню правотворчої, правозастосовчої та правоохоронної діяльності, забезпечити практичних працівників науково обґрунтованими рекомендаціями з оволодіння професійно необхідними якостями

2. Еволюція концептуальних основ і принципів пізнання в юридичній психології. Зв'язок юридичної психології з природничими концепціями

пізнання. Теоретичними основами будь-якої науки є методологічні положення, які визначають принципи й напрями дослідження. Для судово-психологічних досліджень таку роль відіграють науки, що сформулювали закономірності розвитку суспільства, природи, мислення.

Дослідження психологічних закономірностей у сфері правозастосовчої та правоохоронної діяльності ґрунтується на використанні законів і категорій діалектики, що дає змогу пізнати психічні явища в їхньому русі й розвитку, в різноманітних проявах залежно від певних умов, місця і часу.

Наприклад, такі категорії діалектики, як аналіз і синтез, сутність і явище, причина і наслідок, тотожність і відмінність щодо явищ психічного життя дають можливість пояснити психічні процеси, що лежать в основі формування протиправної поведінки й виховного впливу, неадекватності сприйняття та інтерпретації окремих фактів і обставин, причинно-наслідкових зв'язків між властивостями особи та їх проявами у конкретних умовах.

Водночас використання категорій аналізу й синтезу, сутності та явища є основою для дослідження і пояснення таких особливостей особи, як конформність, професійна деформація, віктимна поведінка, що має певне значення у формуванні, з одного боку, професійних якостей особи, з іншого — її негативних проявів, що спричиняють правові наслідки.

Розгляд багатьох психічних процесів, властивостей і станів з позицій їхнього взаємозв'язку і взаємозумовленості дає змогу пояснити багато проявів людини, що характеризують особу у звичайних і екстремальних ситуаціях, в її реакціях на подразник, особливостях мислення, комунікабельності, сприйняття різноманітних форм психологічного впливу, здатності виконувати ті чи інші професійні функції. Діалектика дає можливість використовувати для цілей юридичної психології концепції соціальної психології, що пояснюють причини формування мікрогруп, їхню спрямованість, референтний характер відносно окремої особи. Ці залежності, перенесені в негативне середовище, дають можливість з'ясувати їхні окремі сторони і прояви серед правопорушників і розробити рекомендації зі здійснення профілактичної та виховної діяльності. Остання може бути ефективною лише в тому разі, якщо ґрунтується на аналізі психологічних характеристик негативних проявів, а отже, може науково пояснити як їхні причини, так і способи впливу на правопорушника, що сприяють їх усуненню.

Основними принципами юридичної психології визначено: 1) принцип розвитку — безупинних кількісних та якісних змін психічних явищ; 2) принцип детермінізму (причинної обумовленості) — залежності розвитку психіки від способу

життя (подій, життєвих ситуацій) людини; 3) принцип єдності свідомості і діяльності – свідомість є внутрішнім змістом діяльності, а діяльність її зовнішнім відображенням.

Як природничо-наукову основу юридична психологія використовує методологічні засади фізіології вищої нервової діяльності. Стосовно юридичної психології базовою наукою є загальна психологія, тому перша, будучи за своїм характером і спрямованістю суспільною наукою, тяжіє до природничих засад свого походження. Усі психічні прояви, що виявляються в психічних процесах, властивостях і станах, як і в інших характеристиках психологічної структури особи, зумовлені фізіологічними закономірностями. Психічні процеси, що виникають у людини внаслідок дії внутрішніх і зовнішніх факторів, є відповіддю на подразники, що викликаються рухом матерії в її різноманітних формах. Так, способи відображення навколишньої дійсності, їхня своєрідність, залежність від стану органів чуття і психічного стану особи дають пояснення багатьом закономірностям формування показань свідків, потерпілих, обвинувачених, а отже, створюють певне підґрунтя для розробки заходів і рекомендацій із використанням даних вищої нервової діяльності.

Рефлекторна теорія у фізіології, теорія єдності процесів збудження і гальмування дозволяють пояснити безліч психічних процесів, що специфічно відображаються в юриспруденції, зокрема фізіологічний афект, мотиви вчинення злочину, прагнення правопорушника поділитися «таємницею» злочинного діяння, замаскувати свій емоційний стан під час процесуального спілкування тощо. Психічні явища, пов'язані з певними закономірностями психічної організації особи, можуть бути пояснені за допомогою положень фізіології вищої нервової діяльності, яка дає уявлення про типи темпераменту та їхні прояви, типові риси характеру, спрямованість особи, її вольові процеси та інші дані, що лежать в основі життєдіяльності людини. Знання і використання цих закономірностей, що є природничо-науковими засадами юридичної психології, сприяють розвитку теоретичних концепцій науки і розроблюваних нею практичних рекомендацій.

3. Юридична психологія в системі наукових галузей знання. Соціокультурні та гуманітарні джерела пізнання в юридичній психології

Юридична психологія бурхливо розвивається в нерозривному взаємозв'язку з іншими галузями наукового знання і суспільної практики. Передусім це загальна психологія, яка систематизує експериментальні дані, здобуті у різних галузях психологічної науки, розробляє фундаментальні теоретичні проблеми психології. Займається вивченням пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери,

властивостей особистості. Зв'язок із загальною психологією визначається розв'язанням завдань психологічного забезпечення юридичної діяльності, професійного та особистісного розвитку юристів. Особливе значення для юридичної психології мають міждисциплінарні зв'язки із соціальною психологією, віковою психологією, психодіагностикою, психологією управління та менеджменту, психологією праці та ін., які набули статусу самостійних галузей психологічної науки. Наприклад, концепції соціальної психології пояснюють причини формування мікрогруп, їхню спрямованість, референтний характер відносно окремої особи. Вікова психологія досліджує онтогенез психічних властивостей особистості на різних вікових етапах. Ці знання допомагають вірно проаналізувати психологічні характеристики негативних проявів, науково пояснити їхні причини, визначити способи впливу на правопорушника, що сприяють їх усуненню. Тісний міждисциплінарний зв'язок юридичної психології з філософією. Дослідження психологічних закономірностей у сфері правозастосовчої та правоохоронної діяльності ґрунтується на використанні законів і категорій діалектики, що дає змогу пізнати психічні явища в їхньому русі й розвитку, в різноманітних проявах залежно від певних умов, місця і часу.

Як природничо-наукову основу юридична психологія використовує методологічні засади фізіології вищої нервової діяльності. Для вирішення основних завдань юридичної діяльності важливо знати фізіологічні закономірності та механізми життєдіяльності організму і окремих його систем. Наприклад, рефлексорна теорія у фізіології, теорія єдності процесів збудження і гальмування дозволяють пояснити безліч психічних процесів, що специфічно відображаються в юриспруденції, зокрема фізіологічний афект, мотиви вчинення злочину, прагнення правопорушника замаскувати свій емоційний стан під час процесуального спілкування тощо. Послугується юридична психологія і відомостями педагогіки, соціології, логіки, медицини, що сприяють розвитку її теоретичних концепцій та розробки практичних рекомендацій.

У формуванні юридичної психології значне місце належить її правовим основам. Сама назва науки — юридична психологія — передбачає не лише спрямованість на використання психологічних знань, а й певні режими, в яких вони можуть застосовуватися. Наявність правових настанов для юридичної психології означає, що її дослідження і рекомендації мають точно відповідати демократичним засадам судочинства, його принципам і змісту окремих правових норм, тобто за своєю сутністю не суперечити тим демократичним і моральним настановам судочинства, які забезпечують виконання завдань, поставлених державою перед

правоохоронними органами. Правові основи юридичної психології закріплюються не лише в принципах судочинства, а й у конкретних правових нормах, що регулюють судово-слідчу і пенітенціарну діяльність, оскільки саме вони є визначальними при вирішенні питань про спрямованість судово-психологічних досліджень і можливість використання в режимі судочинства даних загальної й експериментальної психології.

Правова спрямованість психології має визначатися тими потребами практичної діяльності, що зумовлюють її високу ефективність і наукову обґрунтованість, тобто включати таке використання даних психології, яке сприяє більш глибокому розумінню психічних процесів, що лежать в основі різних видів діяльності людини, пов'язаної із застосуванням норм права. Їхнє дослідження дасть змогу розробити рекомендації, що забезпечують найбільш високу організацію правозастосовчої діяльності. У цьому аспекті неприпустимою є розробка таких методів досліджень людської психіки і заснованих на них рекомендацій, що суперечать морально-правовим вимогам, пов'язані з порушенням демократичних прав і гарантій особи, проголошених Конституцією України.

Юридична психологія пов'язана з різними юридичними науками. Існує зв'язок юридичної психології з теорією держави і права. Тісний зв'язок юридичної психології прослідковується з такими юридичними науками, як кримінальне і цивільне право, кримінальний і цивільний процеси, кримінологія і криміналістика. Юридична психологія взаємопов'язана із кримінальнопроцесуальним і цивільно-процесуальним правом. Дослідження проблем доказування, внутрішнього переконання судді, процесуального статусу учасників кримінального процесу тощо не може бути здійснене без залучення даних психології. Існують тісні зв'язки між юридичною психологією і криміналістикою. Криміналістика служить цілям розкриття, розслідування, судового розгляду і попередження злочинів, а також розробляє оптимальні прийоми і методи збирання, дослідження, оцінки і використання доказів. Тому криміналістика максимально використовує дані психології.

Юридична психологія є дуалістичною наукою на перетині психології та юриспруденції. Предмет її вивчення становить психологія державно-правових явищ як цілісність, у якій не можна механічно відокремити психологічне та юридичне, оскільки вони перебувають в динаміці, розвитку та нерозривному зв'язку. Власне, юридична психологія як наука є специфічною пізнавальною діяльністю, спрямованою на вироблення об'єктивних знань про внутрішній аспект правовідносин, правотворення, правозастосування та правоохорону у світі людини

і соціуму. Вона відрізняється від повсякденної практичної діяльності, пов'язаної з набуттям емпіричного досвіду та узагальненням на цій основі уявлень про право, буття людини у праві. Наукове пізнання в цьому разі відрізняється від практичного тим, що перше базується на тисячолітній історії філософського, теологічного і психологічного знання про світ, соціальні структури, право людини та її поведінку у праві, а друге пов'язано з особистим досвідом (який завжди є обмеженим), недостатністю належної психологічної підготовки суб'єкта пізнання, доволі скромним методичним і методологічним арсеналом. Юридична психологія як наукова діяльність має власну мету, методи і засоби, спрямовані на певний об'єкт (об'єкти), предмет (предмети) пізнання, очікуваний (гіпотетично окреслений) кінцевий продукт. Метою, зокрема, потрібно вважати отримання знань про психологічний аспект буття соціуму, урегульований правом.

Філософською підсистемою юридичної науки постає філософія права, теоретичною – теорія держави і права, історичною – історія держави і права, а компаративістичною – порівняльне правознавство. Потребує уточнення міркування про методологічну складову в структурі юридичної науки. Розмірковування, притаманні радянській юридичній науці, про так званий метод юридичної науки, визначений як предмет, є нічим іншим, як словесними спекуляціями (у гегелівському розумінні). Не існує ніякого методу юридичної науки. Є методи, які юридична наука запозичує з формальної та математичної логіки, лінгвістики, психології, статистики (серед іншого математичної), соціології тощо. Водночас жодний предмет не визначає метод пізнання, інакше домінував би свого роду фаталізм. Методи, методику і навіть методологію обирає сам вчений і дослідник. Якщо він на те здатний, то може сам конструювати, винаходити методи і методику. Складніше з методологією, чи світоглядною базою пізнання. Важко пригадати, щоб фахівці з юриспруденції чи юридичної психології створили окрему методологію. Виняток становлять античні мислителі Давньої Греції та Риму, кодифікатори періоду імператора Юстиніана, середньовічні юристи. Та й то це твердження є значно перебільшеним. Методологію творять мудреці, мислителі й філософи. Юристи й навіть психологи користуються готовими набутками.

4. Юридична психологія як особлива сфера перетину інтересів психології та права. Тематична інтеграція міждисциплінарних зв'язків юридичної психології. Перспективні напрямки розвитку теоретико-методологічних основ юридичної психології

Юридична психологія покликана розробляти загальні закономірності психологічної науки в їхньому специфічному відображенні — з погляду права.

Природна цілісність цієї науки є відтворенням глибокої інтегративності базових наук (психології та юриспруденції), розвиток яких створив передумови для виникнення юридичної психології.

Кожна наука як певна форма руху матерії має закономірності, специфіка і теоретична значущість яких підносять систему знань до рівня наукової самостійності. Такі закономірності можуть бути позначені й у юридичній психології. Зрозуміло, що їхній комплекс, зміст і роль згодом будуть модифікуватися, це пов'язано з тенденціями розвитку, накопиченням емпіричного матеріалу, формуванням абстракцій, які відображають становлення теорії науки. У сучасній юридичній психології виділяють закономірності, пов'язані з психологічними аспектами правотворчості, психологією правосвідомості й праворозуміння, психологічними проблемами правозастосування.

Що стосується традиційних закономірностей, то до них належать: виникнення і формування психічних властивостей особи, що сприяють протиправним діям; розвиток і формування психічних властивостей особи в процесі злочинного діяння; формування психічних властивостей особи при здійсненні різних функцій у судочинстві; зміна психічних властивостей особи, яка вчинила злочин, у процесі перевиховання; зміна і формування психічних властивостей особи у профілактичній діяльності.

Наведені закономірності здебільшого належать до тих сфер людських проявів і діяльності, що переважно пов'язані з протиправними діями або з діями, що спричиняють їх, і регулюються, з одного боку, нормами права, а з іншого — заходами соціального впливу. Отже, юридична психологія вивчає психічні явища і властивості, що стосуються формування антисоціальної настанови, її джерел, передумов і факторів, які впливають на її розвиток і попередження, форм її можливого прояву, а отже, і її ранньої діагностики.

До закономірностей, досліджуваних юридичною психологією, належить і формування психічних властивостей особи в процесі вчинення злочину, зокрема психологічний бік мотивації злочинного діяння, стадій, способів його вчинення і приховування, впливу вчиненого діяння на психічні властивості особи в періоди, пов'язані з її ставленням до діяння, його наслідків, оцінки соціальної й особистісної значущості своєї винуватості.

Найбільш детально в юридичній психології вивчаються психічні властивості особи при здійсненні різноманітних функцій у судочинстві. Як відомо, ці властивості визначаються процесуальним становищем особи, її роллю і функціями в процесі судочинства. У цьому відношенні роль і функції учасників судочинства

нерівнозначні як за процесуальним, так і за психологічним статусом (слідчий, прокурор, суддя, захисник, експерт, свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, підсудний та ін.).

Відповідно до обов'язків, виконуваних тими чи іншими особами, виробляються і психічні властивості, зумовлені характером їхньої діяльності. Так, виконання індивідом обов'язків слідчого, судді, прокурора може розвивати в нього певні моральні й вольові якості, здатність до аналітичних і пізнавальних дій. Це дасть індивіду змогу робити правильні висновки, давати точну оцінку соціальним і антисоціальним проявам, здійснювати виховну діяльність.

Юридична психологія вивчає зміни психічних властивостей осіб, щодо яких здійснюється правосуддя. У результаті цього виникає можливість розробляти рекомендації з проведення окремих слідчих дій і встановлення психологічного контакту, а також з вибору способів виявлення обставин вчиненого злочину, впливу на причетних до нього осіб з метою одержання достовірної інформації. Аналіз психічних властивостей особи, яка виконує функції свідка в судочинстві, дає змогу виявити закономірності її психіки, пов'язані зі специфікою сприйняття (довільного й мимовільного) і відтворення події злочину, інтерпретацією останньої, зумовленими екстремальними умовами її перебігу.

Вивчення закономірностей, що стосуються зміни психічних властивостей особи, яка вчинила злочин, дає змогу з'ясувати особливості особи, що виявляються в усвідомленні нею вини, адаптації до нових умов життя, визначенні своєї належності та ролі в мікросередовищі, де відбувається процес виховного впливу. До закономірностей, що є предметом вивчення юридичної психології, належать також зміна і формування психічних властивостей особи під впливом профілактичної діяльності. Система впливу на особу охоплює чимало заходів, серед яких політичні, естетичні, моральні, правові погляди й переконання, що відображають ідеологію суспільства. У профілактичній діяльності вони виявляються комплексно, але головна роль належить правовому впливу як системі правових розпоряджень і заборон, обов'язкових для виконання.

Правовий виховний вплив із використанням різноманітних передбачених законом форм створює передумови для такої правової орієнтації особи, яка забезпечує попередження правопорушень. Психологічний вплив правового виховання відбувається в досить широкому діапазоні, чим забезпечується не лише здатність особи правильно оцінювати результати своїх дій, а й поширення такого впливу на інших осіб шляхом одержання необхідної інформації щодо правозастосовчих заходів.

Аналіз наведених закономірностей, що вивчає юридична психологія, дає змогу більш точно визначити її предмет. Юридична психологія — це галузь психології, яка вивчає закономірності й механізми психіки людини в сфері регульованих правовідносин.

У формуванні юридичної психології значне місце належить саме її правовим основам. Сама назва науки — юридична психологія — передбачає не лише спрямованість на використання психологічних знань, а й певні режими, в яких вони можуть застосовуватися. Наявність правових настанов для юридичної психології означає, що її дослідження і рекомендації мають точно відповідати демократичним засадам судочинства, його принципам і змісту окремих правових норм, тобто за своєю сутністю не суперечити тим демократичним і моральним настановам судочинства, які забезпечують виконання завдань, поставлених державою перед правоохоронними органами.

Демократизм судової системи і суворе дотримання законності в її діяльності зумовлюють характер судово-психологічних досліджень і межі допустимості тих рекомендацій, які є результатами даних досліджень. У цьому аспекті неприпустимою є розробка таких методів досліджень людської психіки і заснованих на них рекомендацій, що суперечать морально-правовим вимогам, пов'язаним з порушенням демократичних прав і гарантій особи, проголошених Конституцією України і закріплених у кримінально-процесуальному і цивільно-процесуальному законодавстві. Застосування окремих методик, зокрема методів дослідження психіки за допомогою приладів, методів психологічного впливу на особу, що включає елементи насильства, і таких прийомів, які містять суттєвий (навіювальний) вплив, є неприпустимим у режимі судочинства.

У практиці судочинства неприпустимі також експерименти, розраховані на прояв емоцій, що спеціально викликаються для оцінки ступеня винуватості, причетності до події злочину, вірогідності показань, що даються, тощо. Норми кримінального і кримінально-процесуального законодавства містять ряд заборон, спрямованих на забезпечення охорони демократичних свобод особи в судочинстві. Зокрема, заборонено одержувати показання шляхом застосування насильства чи погроз, проводити експерименти, що принижують гідність особи або завдають шкоди здоров'ю людини, неприпустимою є постановка навідних запитань, які містять елементи навіювання, тощо.

Отже, правові основи юридичної психології закріплюються не лише в принципах судочинства, а й у конкретних правових нормах, що регулюють судово-слідчу і пенітенціарну діяльність, оскільки саме вони є визначальними при

вирішенні питань про спрямованість судово-психологічних досліджень і можливість використання в режимі судочинства даних загальної й експериментальної психології.

Правова спрямованість психології має визначатися тими потребами практичної діяльності, що зумовлюють її високу ефективність і наукову обґрунтованість, тобто включати таке використання даних психології, яке сприяє більш глибокому розумінню психічних процесів, що лежать в основі різних видів діяльності людини, пов'язаної із застосуванням норм права. Їхнє дослідження дасть змогу розробити рекомендації, що забезпечують найбільш високу організацію правозастосовчої діяльності.

Юридична психологія пов'язана з різними юридичними науками. Існує зв'язок юридичної психології з теорією держави і права. Необхідно зазначити, що в теорії держави і права досліджуються проблеми правової свідомості, механізму дії правової системи, правомірної та протиправної поведінки, дії юридичної відповідальності. Усі зазначені проблеми (категорії теорії держави і права) не можуть бути вивчені без залучення психологічної науки. Певною мірою і юридична психологія вивчає дані проблеми, хоча відмінності в дослідженнях теорією держави і права та юридичною психологією цих явищ лежать у глибині підходу й аспектності.

Тісний зв'язок юридичної психології прослідковується з такими юридичними науками, як кримінальне і цивільне право, кримінальний і цивільний процеси, кримінологія і криміналістика. Так, кримінальне право, досліджуючи питання, пов'язані із суб'єктом злочину і його суб'єктивною стороною, осудністю, мотивом злочину, виною, вчиненням злочину в стані сильного душевного хвилювання, доведенням до самогубства тощо, — не може обійтися без використання положень юридичної психології. Зокрема, дані психології сприяють визначенню віку кримінальної відповідальності, покарання тощо.

Юридична психологія взаємопов'язана і з процесуальними науками (кримінально-процесуальним і цивільно-процесуальним правом). Дослідження проблем доказування, внутрішнього переконання судді, процесуального статусу учасників кримінального процесу тощо не може бути здійснене без залучення даних психології. У цьому плані набули розвитку «психологія показань свідків», «психологія внутрішнього переконання», «психологія потерпілого чи обвинуваченого» та ін.

Існують тісні зв'язки між юридичною психологією і криміналістикою. Криміналістика служить цілям розкриття, розслідування, судового розгляду і

попередження злочинів, а також розробляє оптимальні прийоми і методи збирання, дослідження, оцінки і використання доказів. Тому криміналістика максимально використовує дані психології. Юридична психологія сприяє розробці тактичних прийомів, заснованих на використанні на необхідному рівні психологічного впливу, що дає змогу встановити психологічний контакт, викрити неправду, актуалізувати забуте.